

EDEBİYAT DÜKKANI

-Kuramın Eleştirinin ve Anlamın Sınırlarında-

Mehmet Narlı

HECE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

KİM OLARAK YAZIYORUM / 9

KURAMSAL DOLANIMLAR

Kitabın Hangisi /	15
Okumanın Halleri /	30
Biyografi Üzerine Kabuller-Sorgulamalar /	35
Dilin Mikrokozmosu: Atasözleri ve Deyimler /	47
Eleştirinin Doğası/Eleştirel Okuma/ Koşullu Okuma /	53
Şiir İmgedir de İmge Nedir /	57
Sanat-Deha- Delilik /	61
Söz/ Sözün Düşüşü/ Edebiyat/ Vesaire /	67
Kurmaca Nedir (Bir Ansiklopedi Maddesi) /	74
Poetika Nedir (Bir Ansiklopedi Maddesi) /	76
Kurmaca ve Yalan /	81
Roman/ Öykü/ Melezlik /	85
Kültür/İktidar/Kültürel İktidar /	89
Muhafazakâr Sanat/Muhafazakârın Sanatı/Sanatın Muhafazakarlığı /	94
Edebiyat ve Kimlik /	101
Kuram ve Yöntem Arasında Akademi ve Edebiyat /	103
Yenilik mi Özgünlük mü /	109
Estetik ve Etik/ Acı ve Ahlâk /	113
Yazar Kendini mi İfade Eder /	117
Naat Nedir ya da Her Güzel Şiire Naat Diyelim mi /	120
Yaratıcı Yazarlık Kur(s)ları /	125

ELEŞTİREL ÇEŞİTLEMELER

Dilsiziz Demek Geçti İçimden /	131
Hafızanın Ölümü /	135
Ad Koymak Mülkün Temelidir /	139
Kitapların da Kaderi Vardır veya Namını Hak Etmeyen Romanlar /	146

Görgüsüz Moderleşmenin Şehri / 148

Çekirdekte Kalanlar / 151

YARALI İMGELEM

Benim Bir Dükkanım Vardı Kapanmış / 157

Bir Aşık Vardı ve Bütün Aşıklar Gibi Gümrah idi / 160

Yazılamayan / 162

ATIFLAR / 165

akraba okurlara

KİM OLARAK YAZIYORUM¹

Hepsi Birden Olmuyor mu

Akademisyenlik, eleştirmenlik ve şairlik... Hangisinin önce geldiğini bilmiyorum; doğrusu farklı alanlar olduğu için öncelik sonralık kıyaslaması belki de tutarsız olur. Ama şiir, eleştiri, akademisyen kamularının hangisinde daha fazla anılmak hoşunuza gider dersiniz, şiir derim. Benim gibilerine, kiminin, bugünün edebiyatıyla da ilgilenen, edebiyatı/edebiyat tarihini anlatan bir akademisyen kimilerinin kuramsal ve uygulamalı eleştiriler yazan bir eleştirmen, kimilerinin de şair kimliklerini uygun gördüklerini elbette biliyorum. Bu nitelermeler bir yanıyla güzel ve onur verici. Ama akademisyen, edebiyatçı, şair kimliklerinin aslında tek bir kimlik olarak görülemediğini de üzülererek belirtmek zorundayım.

Beni işini seven, hakkıyla derslerini anlatan bir hoca olarak gören birçok meslektaşımın teorik ve uygulamalı yazı ve kitaplarım hakkında nadiren konuşup yazdıklarını gördüm mesela. Şiir kamusunun önemli bir kısmı da eleştiri kitaplarımdan övgüyle söz ettikleri hâlde (hele de kendilerinden de söz ediyorsam) şairliğime sadece bir ekleme olarak göndermede bulundular desem yeridir. İnsan ya akademisyen olur ya şair diyenlerin sayısı da hiç az değil. Bir de zaten okuru, ilgileneni koca ülkede birkaç yüzü geçemeyen; sanıyorum “yav zaten adımızı bilen birkaç

¹ Bu yazı Karabataç dergisinde yayımlanan (S. 68, 2021) bir söyleşide sorulan bir soruya verdiğim cevaptan oluşturulmuştur

kişi var bir de bir akademisyenden şairi aramıza katmayalım” dürtüsüyle hareket eden bir şairler kamusu var. Bunları biliyor olmam önemsedğim anlamına gelmez; gerçekten de hiçbir zaman önemsemedim. Zaten şükür ki benim okur/yazar/eleştiri çevrem, sözünü ettiğim bu yetersizlikten kaynaklanan tıkanmışlıkları aşmış bir çevredir.

Akademinin şiiri beslediğini söylemek isterdim ama emin değilim. Edebiyatın seyrini, öne çıkanlarını, tartışmalarını bilmek, şiirin iyileşmesine, şairin özgünleşmesine pek katkı sağlamıyor gibi geliyor. Hatta nakille, tekrarlar ve metinsiz bir eğitimle tıkanan akademinin, edebiyat eğitime zarar verdiği gibi şiire de zarar verdiğini söyleyebilirim. Ama şairliğin ve şiirin edebiyat eğitime renk, incelik ve dikkat kattığını rahatlıkla söyleyebilirim.

Şair Olarak Yazmak

Şiir yazmanın, şiirsel anlamı aramanın, insanın, hayatın ve yaratılışın sürekliliğine katılmak olduğunu hissediyorum. Çünkü şair, yazarken okur, düşünür; insanın insanı, suyun suyu, ateşin ateşi, ağacın ağacı doğurmasına dalar; dünün bugüne, bugünün yarına, yarının düne nasıl katıldığını duyar; dili örer, dil içinde örülür; ayetlerde işaretler, işaretler içinde anlamlar bulur; buldukça işarete, göstergeye dönüşür. Anamlara yeni biçimler bulur; biçimlere yeni anlamlar sarar. Her yaşayanla eskir; her doğanla tazelenir. Yazdığı hiçbir şeyin, bütünüyle yeni olmadığını, yeni olmayan hiçbir şeyin yaratılışa uymadığını sezer. Önceki hiçbir şeyin bizden kopmadığı; sonraki hiçbir şeyin bize bitişmeden yaşayamayacağını duyar. Şiir yazmak, yolda olmaktır; unutuşa, uyuşukluğa, kopuşa tedbir almaktır.

Şiir yazmak, dilin büyük hafızası içinde bir koza örmektir. Kozanın içinde bir kelebek umudu; insanın zihnine bir yurt kurma umudu... Her deneme, her öykü, özellikle her şiir budur. Acı ve kahr içinde, umut ve aşk içinde, suç ve af içinde, karanlık ve aydınlık içinde emin bir yol bulma çabasıdır. Her kitabın, her cümlemin, her kelimenin, her harfin hesabı sorulacak bizden.

Akademisyen/Eleştirmen Olarak Yazmak

Kiminin akademik, kiminin kültürel, kiminin eleştirel benimse “metin okuma temrinleri” dediğim metinleri nasıl yazdığımı gelince: Bu metinler genel olarak güdülenmiş (bilimsel okuma dense de olabilir) bir okumanın sonuçlarıdır denilebilir belki. Şiirde, denemede sanki bağımsız ve biricik olan bir dünyayla duygusal/duyusal ilişkileriniz egemen. Ama analitik okumada, bu dünya ile bağlantılarınızda temkinli, disiplinli, deyim uygunsa daha bir ağırbaşlı olmak gibi ek ağırlıklarınız oluyor. Özellikle sosyal ve kültürel bir pencereden baktığınızda, yazarı da kurduğu dünyayı da belli sorumluluklar taşıyan varlıklar olarak algılıyorsunuz ya da bu çıkarsamaları önemseydiğiniz için metni, sosyal, kültürel, ekonomik gelişme ve dönüşümlere kayıtsız kalamayan organik bir malzeme olarak algılıyorsunuz. Böyle olunca metin, içine girip benzer deneyimleri yaşadığınız ortak bir dünyadan çok; durmadan evirip çevirdiğiniz, tasnif ettiğiniz, parçaladığınız sosyolojik, psikolojik bir laboratuvar oluyor.

KURAMSAL DOLANIMLAR

KİTABIN HANGİSİ¹

İnsan, dilin içindedir; dildedir hatta dildir. İnsan, sosyal, siyasal, kültürel hatta ideolojik bir varlık olduğu için dil de bu niteliklere sahiptir. Varlığın cevheri ve arazları bağlamında “beşerin” dille insanlaştığı söylenebilir. Söz söyleyen bir özne olarak her insanın toplumsallığı, bağlamsallığı ve tarihselliği dilin içindedir, dilden çıkar. Dilin içinde kurulan bir yerindeliğe, haklılığa ve doğruluğa yaslanmadan bir bilginin, inancın hatta sosyal ağın etkili ve meşru olması mümkün değildir. İnsan, bütün kanaatlerini, mantıksal düzlemlerini ve işaret sistemlerini dilde kurar. İnsan, bu gerçekliği kavrayamazsa gerçekte bilincinin ve düşleminin serüvenini de takip edemez gibi geliyor bana. Bu yüzden “kitap” kelimesinin sosyolojik, edebi, kültürel düzlemdeki anlamlarını, dilde yuva kurmuş, kelime öbeklerinde aramak isterim:

Kitabın Hangisi

Bu toprakların bütün şehirlerinde, köylerinde “Elifba”ya, “hoca-ya” giden çocukların ilk öğrendiği bilgilerin başında Münker Nekir’in sorduğu sorular ve cevapları gelirdi. Münker Nekir, melekti melek olmasına da bir miydi çok muydu bilmezdik. Bu dünya ile öbür dünyanın kapısı mezardı ve bu kapıdan geçmek; verdiğimiz cevaplara bağlıydı. Mezar, ihtimal dar bir yerdi ve belki Münker Nekir tecti ama mezarın her yerini kaplamıştı;

¹ Bu yazı ilk olarak şu kitabın içinde yayımlanmıştır: Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri (Ed. K. Alver), Hece Yayınları, 2012

ona bakınca korkudan tir tir titreyecek, bildiğimiz şeyleri dahi şaşırabilecektik. Bazen de çoktular bu Münker Nekirler; her biri bir yandan soru yağmuruna tutacaklardı bizi. Birine cevap vermeye çalışırken öbürü sormaya başlayacaktı. O yüzden onların soracağı soruları önceden bilmemiz ve asla unutmamamız gerekirdi. “Rabbin kim” diyecekler biz, “Allah”; “Nebin kim” diyecekler biz “Hz. Muhammed”, “kitabın hangisi” diyecekler biz “Kur’an” diyecektik. Unutmamak için birilerimizin öldüğü, birilerimizin Münker Nekir olduğu dahi olmuştur. Artık emindik, varsın sorsunlardı; bizim cevaplarımız hazırды. Cevaplarımızı verecek ve Rabbimizin bizi uyandıracığı güne kadar uyuyacaktık. Sonra bunların iki melek olduğunu söylediler. Üstelik, Münkerin ve Nekirin “bilinmeyen” anlamına geldiğini öğrendik. Epey sonra ise esasen mezar hayatı diye bir şeyin olmadığını söyleyenler oldu; bu görüşe karşı çıkanlar oldu. Fakat sanırım önemli olan sorulan sorular ve cevapları olduğu için çoğu insan, mezar hayatının olup olmadığı ile çok ilgilenmedi.

Başka kitapların da olduğunu öğrenecek çağa geldiğimizde bu kez soruyu Münker Nekir değil bir insan sordu; kitapların dünyasında yolunu arayan bir kültür adamı bir sosyolog: “Her toplum bir kitaba dayanır: Ramayana, Neşideler Neşidesi veya Kur’an. Senin kitabın hangisi” diyordu. Şaşırdık; bizim kitabımız belli değil miydi de bu insan böyle soru soruyordu. Münker Nekir’in sorusu kolaydı sanki; sadece kitabımızın ismini soruyordu. Ama insanın sorduğu soruda sanki Kitapla muhataplığımızın niteliğini sorgulayan bir taraf vardı. Biz de onu sorguladık: Doğunun ve Batının düşünsel ve edebi süreci içinden koşarak geçen ama her geçtiği bilgi kuramını, kültürü ve tasavvuru birbirine çarparak kendini var etmek isteyen âraf’taki bu adam mı bize “senin kitabın hangisi” diyecekti! Sonra anladık ki “Bizler ki aynı kitaba baş eğer insanlarız; bizden yakın akraba mı olur” diyen bu insan, esasen kendine el uzatılmasını istiyor ve kanıksadığımız “Müslümanlar kardeşler” sözünün ilkesel değerini arıyor.

Kitaba El Basmak

Büyüklerimizin daima “kitaba el basarak” yemin ettiklerini veya etmeye niyetlendiklerini duyardık. Fakat genellikle “getir el basayım” kısmında yemin kabul edilmiş; muhatap da ikna olmuş olurdu. İçimizde bir ürperti olurdu; bu nasıl bir kitaptı ki adını anmak bile yeminin geçerli sayılmasına yetiyordu. Sonra öğrendik ki eskiden mahkemelerde gerçekten de hakimin yanında bu kitap bulunurmuş, davacı veya davalı kitaba el bastıktan sonra hakim onları dinlermiş. Hem kitaba el basıp hem de doğruyu söylemeyen kişi, “dinini yıkmış” olurmuş. Hâkimin yanında duran kitabın, duvarımızda asılı duran kadife bir çantanın içindeki kitapla aynı olduğunu bilmek güven verirdi. Her öğrendiğimizle biraz daha büyüdüğümüzü duyardık o zamanlar ve sanırdık ki sadece bizler büyüyoruz; büyüdükçe de ana babalarımız, amca ve dayılarımız, nine ve dedelerimiz gibi yeminlerimizin kabul görmesi için biz de kitaba el basabiliriz. Kitaba el basmanın, kimliğimizi ortaya koyan, doğrularımızı, mutlak hakikatle ilişkilendiren, sözümüzü Allah’ın sonsuz bilirliliği içinde anlamlandıran simgesel bir davranış olduğunu öğrendiğimizde artık biz de diğerlerinin öyküneceği büyükler olmuştuk. Artık Karacaoğlan’ın “ne sen beni unut ne de ben seni” türküsünün bir yerinde “getir el basayım Kelamullah”ı denildiğini ayırt edebiliyorduk.

Kitapta Yeri Var (mı)

Ne çok duyardık “kitapta yeri var mı” sözünü! Büyüklerimiz inanmadıkları, şüpheli buldukları bir söz söylenince, bir davranış görünce bu sözü söylerlerdi. Zannederdik ki hemen duvarda asılı duran kitabı indirecekler ve söylenilen bu sözlerin orada olup olmadığına bakacaklar. Fakat öyle olmazdı çoğu zaman. O zaman bu ifadenin söylenilene bir itiraz olduğunu düşünürdük. Demek ki derdik kitapta ne olduğunu biliyorlar ve “var mı” derken aslında “kitapta yeri” yok diyorlar. Ama yerinin olup olmadığını nasıl biliyorlardı. Bazen ellerine alıp okuduklarını görürdük ama okuduklarından hiçbir şey anlamazdık. Sonra öğrendik ki öyle kitaba bakmakla bir şeyin orada olup olma-

dığını anlamak kolay değilmiş. Kitapta bir şeyin yerinin olup olmadığını bilmek isteyenler, özellikle bizim hocaya ve hacı dedeye benzeyen bazı insanlara sorarlarmış, onlar da kitabı açıp sorulan şeyin orada bulunup bulunmadığını söylerlermiş. O kitabın Arapça yazıldığını ve orada yazılanı anlamak için o dili bilmek gerektiğini öğrendiğimizde artık delikanlı olmuştuk. Sonra o dili bilmenin de anlamak için yeterli olmadığını öğrendik ve baktık ki kitabın içinde neyin yerinin bulunup bulunmadığı konusunda nice zamanlar nice insanlar yıllarını vermişler, tefsir, hadis, fıkıh öğrenmişler; yine de kitapta olup olmayanın bütün hesabını çıkaramamışlar. Hatta bu ilimlerin dışında acaip yollar dahi aramışlar; arabî harflere manalar vermişler; ayetlerin sayılarından şifreler çıkarmışlar ve böylece birçok insanın bilmeden inanmasına veya kötü işlerini meşrulaştırmasına kaynaklık etmişler. Düşünmeye başladığımız zamanlarda fark ettik ki aslında Müslümanların çoğu zihniyetlerini oluşturan dinin kazandırdığı derin bir idrakte bu cümleyi, ya soru düzleminde ya da itiraz bağlamında kullanıyorlar. Soru düzleminde sorduklarında, davranışlarının, sözlerinin ve münasebetlerinin Allah'ın hukukuna uyup uymadığını bilmek istiyorlar. İtiraz bağlamında kullandıklarında ise irfanlarına, akıllarına, ilimlerine ve ızanlarına uymayanları işaret ediyorlar.

Ehl-i Kitap

Bir kitabımızın var olduğunu ve ona Kur'an denildiğini bildiğimiz için "ehl-i kitap" veya kitap ehli sözünü duyduğumuzda bizim de içinde olduğumuz Müslümanlardan söz edildiğini düşünürdük. İhtimal ehli kitap olmayanlar da vardı ve onlara acımak gerekirdi. Sonraları kitap ehli olanların sadece biz Müslümanlar olmadığını öğrendik. Allah, peygamberleri Hz. Davut'a Zebur, Hz.Musa'ya Tevrat, Hz. İsa'ya İncil, ve Hz. Muhammed'e Kur'an isimli kitaplar indirmişti. Öyleyse bunlar, peygamberler içinden de seçilen peygamberlerdi. O zaman asıl acınılması gerekenlerin kimler olduğu konusunda kafamız karışmıştı. Eğer Yahudiler ve Hristiyanlar da kitap ehli oluyorsa

kimlerin kâfir olacağını kabul edecektik! Gerçi bizim peygamberimizin ve kitabımız Kur'an'ın seçilenlerin de seçileni olduğu kesindi ama yine de ötekilerin kitap ehli olması konusunda kafamız net değildi. Sanırım putperest, Mecusi kelimelerini bu süreçte duymuştuk. Daha sonra ehli kitap tanımının kendimizi merkeze alarak tanımlandığını gördük. Bizler Müslümandık; Ehl-i Kitap ise Yahudiler ve Hristiyanlardı. Bu durumda bizimle ehli kitap arasında bir hukuk vardı ve bu hukukun bütün çerçevesini Kur'an tayin ediyordu. Ehli kitapla ortaklıklarımız olduğu gibi farklılıklarımız da vardı. Allah, Kur'andaki bir ayetinde (Ali İmran 64) Müslümanlarla ehli kitabı bir noktaya, Allah'a ortak koşmamaya çağırıyordu. Onun dışında rabler edinmemek konusunda ikaz ediyordu. Bu davet ve ikazla Müslümanların ve Ehl-i Kitabın ortak düşmanı da belirliyordu: Şirk. Müslümanlar Ehl-i Kitabın kadınları ile evlenebilecekler, yemeklerini yiyeceklerdi ama Müslüman kadınlar ehli kitabın erkekleri ile evlenemezlerdi.

Anne babalarımızın bildiklerinden daha fazla şeyler bildiğimizi düşündüğümüz zamanlarda kitabın manası da ehli kitabın manası da önemli bir ölçüde değişmeye başladı. Bir kere “kitap” iki kapak arasında bir nesne değildi; Allah'ın ayetlerine Tevrat, İncil, Kur'an denilmişti. Bütün varlık aleminin evvel ve ahir arasındaki bilgisini ihtiva eden asıl kitap Levh-i Mahfuz'du. Bu itibarla kitap, demek Allah'ın emri ve nehyini belîğ ve fasih bir şekilde buyuran ayet demektir. Ehli kitabın dünyadaki ve ahretteki ahvalinin ne olacağı konusunda yepyeni bilgiler, iddialar duyduk. İnsanlarımız, birçok çerçevede olduğu gibi bu çerçevede de “geleneksel bilgilerle yetişenler” ve “okuyarak öğrenenler” şeklinde sınıflandırıldılar. Birinci gruptakiler, genel olarak Yahudileri ve Hristiyanları ehven-i kâfir bağlamında idrak etmeye devam ettiler. İkinci gruptakilerin bu genel idrakin dışında getirdikleri, birbirinden farklılıklar gösterdi. Kimileri “iman”ı merkeze alarak Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasındaki farkları en aza indirmeye çalıştı. Kimileri Allah'ın birliği esasına modern değişmelerin paradigmaları olan demokrasi, hoşgörü ve insan olma ilkelerini

de ekleyerek Müslümanlarla Ahl-i Kitap arasında barışın tesisini öne çıkardı. Hatta kimileri Ehli- Kitaptan Yahudilerin bize daha yakın olduğunu ispatlamaya çalıştı. Toplam idrak elbette bunları dışlamadı ama çok farklı olmadığıımız sonucuna da varmadı.

Kitapsız

Büyüklerden duyduğumuz “kitapsız” şeklindeki ifadenin bir küfür, bir hakaret olduğunu hemen anlamıştık. Sezmıştık ki, babalarımız, amcalarımız, dayılarımız, ağabeylerimiz (bu ifadenin daha çok erkekler tarafından kullanılması da önemli olsa gerek), birinin bir zalimliğini, vicdansızlığını, adaba ve namusa mugayir davranışını gördüklerinde ona kızıyorlar ve böyle diyorlardı. Yine fark ediyorduk ki bu ifade çoğu zaman “dinsiz, imansız” gibi başka birkaç kelimeyle birlikte kullanılıyor. Acaba bunların hepsi aynı anlamdaydı da kızgınlığını alamayan büyüklerimiz aynı şeyi peş peşe mi sıralıyorlardı yoksa her bir kelimenin ayrı anlamı vardı da hakaret edilen kişi hem kitapsız hem dinsiz hem de imansız mı oluyordu? İkinci anlamın daha baskın olduğunu anladık sonra: Kitapsız olanın inancı da ahlakı da zayıftı. Fakat çok ağır bir ifadeydi bu; Müslümanlar birbirlerine nasıl böyle hakaret edebilirlerdi! Acaba bu küfrü edenin de mi inancı zayıftı? Mesela saygıda kusur etmediğimiz bazı büyüklerimiz bu tür küfürleri etmiyorlardı ve edenleri de hoş karşılamıyorlardı. “Kitapsız” denilen kişileri korudukları için değildi bu hassasiyetleri; daha çok bu ifadenin ulu orta kullanılmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Orta öğretim yıllarında “kitapsız”ın tevriyeli olarak kullanıldığını da öğrendik. Ders kitabımızı götürmediğimiz zamanlarda bazı öğretmenler “ sizi gidi kitapsızlar” derlerdi. Onların dudaklarındaki kırık tebessümden sadece ders kitabımızın olmamasını kastetmediklerini anladık. “Kitapsız”ın bir de kendilerine kitap indirilmeyen peygamberler ve ümmetleri anlamı vardı ama bu sosyal yapıda dolaşımı yoğun olan bir anlam değildi.

Kitabe